

Anykščių krašto sutartinės, užrašytos Stanislovo Didžiulio

<https://doi.org/10.51554/TD.21.62.08>

Šioje publikacijoje skelbiamos sutartinės, saugomos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS), Didžiulių šeimos rankraščių fonde (F. 94). Vienas iš fondo dokumentų – Stanislovo Pelikso Didžiulio (1856–1927) bibliotekos antspaudu pažymėtas sąsiuvinis, turintis dvi antraštes (viršuje užrašyta „Dainos“, žemiau – „Sutartinės“)¹.

Rankraščių aptiko bibliografė Danguolė Narkevičienė. 2020 m. Lietuvių tautosakos archyvas gavo keletą jos laiškų, kuriuose buvo informuojama apie Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje vis randamus tautosakos rinkinius. Pirmoji bibliografės atsiųsta nuoroda buvo į Didžiulių šeimos rankraščių fondą. Publikacijos autorę pirmiausia sudomino informacija apie dainų ir sutartinių sąsiuvinį, nors fonde dar saugomos surinktos lenkiškos karo ir užstalės dainos, pasakos, ežerų pavadinimai, retesni žodžiai ir kitokia panašaus pobūdžio medžiaga. Iš atsiųsto suskaitmeninto rankraščio paaiškėjo, kad jame esama šešiolikos liaudies dainų ir vienuolikos sutartinių. 1881 m. S. Didžiulio gimtinėje Griežionėlėse (Anykščių raj.) užrašytas dainas padainavo Ona Bludzwenė [Ona Bliūdžiuvienė?], Daminikas Walauga [Dominykas Valiauga], Ona Peczkowane-Iwaszkaicza [Ona Pečkuvienė-Ivaškaitė]. Tikėtina, kad panašiu metu ir toje pačioje vietoje – Griežionėlėse – buvo užrašytos ir sutartinės, tačiau rankraštyje užrašymo vieta, laikas ir giedotojos ar giedotojai nenurodyti.

Kaip žinome, sutartinių paplitimo areale kaip „balta dėmė“ atrodančiame Anykščių krašte užrašyta nedaug sutartinių. Lieka mįslė, kodėl jų giedojimo tradicija čia tarsi būtų išnykusi. Juk XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje Anykščiai garsėjo kaip regioninės kultūros centras, kuris saugojo ir puoselėjo tradicijas. Nepamiršti senųjų sutartinių, dainų, giesmių anykštėnes ragino ir vyskupas Antanas Baranauskas, prašydamas jų pasipuošti nuometais. *Anykštėnų biografijų žinyne* rašoma, kad būtent jo paskatinta Juozapota Kairienė „užsirišo nuometą ir iki

1 Suskaitmenintas rankraštis prieinamas LMA Vrublevskių bibliotekos skaitmeniniame archyve (žr. Asmenų rinkiniai: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/28355>).

senatvės jį ryšėdavo, tęsdama ir skatindama Anykšėčiuose šio senovinio ištekejusios moters galvos apdangalo tradiciją. Kiekvienai savo dukteriai ji nuadė po nuometą ir išmokė juo apsirišti.“² Zenono Slaviūno sudarytame trijų tomų leidinyje *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos* (1958–1959) paskelbta viena Antano Barausko 1889 m. su melodija užrašyta sutartinė „Trijo tatato, kas laukely vaikšėčiojo“ (SIS II 637), kurios atlikėja nenurodyta. Sutartinių tritomyje publikuojami ir trys jau vėliau – XX a. – užrašyti kūriniai: „Tututu, sadautoj“ (SIS II 572), „Pasėjau dabilėlį“ (SIS III 1749), „Buva dėde Vilniuj“ (SIS III 1784), pagiedoti Juozapotos Kairienės ir jos dukters Rozalijos Kairytės. Šios garbingos anykštėnės 1938 m. buvo pakviestos į Kauną, Lietuvių tautosakos archyvą, kur jų mokėtos dainos ir sutartinės įrašytos į fonografo plokšteles (žr. LTRF pl. 933, 934).

Aukštaitiškų tradicijų puoselėtojai, taip pat ir lietuviybės skleidėjai buvo ir Griežionėlėse gyvenę Stanislovas ir Liudvika Didžiuliai. Visuomenininkas, knygnešys, tremtinys Stanislovas gimė dvarininkų šeimoje. Kaip rašoma *Anykštėnų biografijų žinyne*, „jaunystėje, kunigo Antano Viskanto paskatintas, pamėgo knygas apie Lietuvą ir lietuviškus raštus, apie 1870 m. pradėjo kaupti asmeninę biblioteką <...>. Spaudos draudimo metais jis sukomplektavo didžiausią Lietuvos provincijoje – per 1000 skirtingų pavadinimų knygų – lituanistinę biblioteką, kuria naudojosi Mečislovas Davainis–Silvestraitis, Jonas Jablonskis, Jonas Basanavičius, Vincas Mickėvičius–Kapsukas ir kiti to meto inteligentai. Jo biblioteką sudarė legalioji ir slaptoji knygų dalys. <...> Stasys Jasevičius (Juocevičius) iš Grumbinių kaimo (Anykšėčių r.) Didžiulių namuose buvo padaręs trijų skyrių spintą, kuri slėpė draudžiamų knygų sandėliuką. Tai – vienintelė Lietuvoje išlikusi iki XXI a. knygų slėptuvė.“³ Tautosaką rinkti pradėjo taip pat dar jaunystėje. Dalis jo užrašytos tautosakos buvo išspausdinta⁴, tačiau sutartinės liko nepaskelbtos.

Stanislovo žmona Liudvika Nitaitė–Didžiulienė (1856–1925), apsigyvenusi Griežionėlėse 1877 m., kaip ir vyras, platino draudžiamą lietuvišką spaudą, rinko tautosaką.

Susisiekus su muziejininke Jūrate Pačinskiene, dirbančia Griežionėlių dvarelyje įrengtame Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių memorialiniame muziejuje, buvo įdomu sužinoti, kokių prisiminimų išliko apie šios šeimos gyvenimą, ar juose minimos namuose skambėjusios sutartinės. Muziejininkė pasidalijo informacija, kad apie sutartinių giedojimą vakarojant savo prisiminimuose rašė viena iš dukrų – Aldona Didžiulytė–Kazanavičienė. Apie 1895–1896 m., atvykus gerbiamiems svečiams Jonui Jablonskiui ir Motiejui Čepui, „[M]otutė jiems padainavo keletą senoviškų liaudies dainelių, pasakojo apie liaudies burtus, prietarus, priežodžius. Šventvakary

2 Žr. <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=950>.

3 Žr. <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=87>.

4 Žurnale *Tauta ir žodis* (1926, kn. 4) publikuotos S. Didžiulio užrašytos patarlės.

tėvai pasikvietė iš Zabelynių kaimo keletą senų kaimiečių „giedorkų“. Prašė jas ateiti apsivilkus tautiniais drabužiais ir apsirišus nuometais, kuriuos dar nuo senų laikų tebeturėjo padėjusios kraičių skryniose. Tuo tėvai norėjo padaryti svečiams malonią staigmenėlę. Moterys padainavo labai senoviškas dainas – sutartines ir pašoko keletą senoviškų žaidimų: ratelių su dainomis.⁵

Čia pasakojama apie kiek vėlesnius metus, tačiau šie prisiminimai duoda pretekstą kelti klausimą, ar tai ne tos pačios moterys, iš kurių sutartinės buvo užrašytos į minėtą 1881-ųjų metų sąsiuvinį. Taip pat tikėtina, kad Griežionėlėse jau buvo likusios tik viena ar dvi sutartinių giedotojos, todėl, norint svečiams parodyti tribalsį ar keturbalsį sutartinių giedojimą, reikėjo pasikviesti pagalbininkų iš gretimo kaimo. Jei įsivaizduotume, kad XIX a. Anykščių krašte senosios sutartinės gyvavo panašiai taip, kaip visoje Rytų Aukštaitijoje, netoliese galėjo būti ir kelios giesmininkų grupės. Tradicijai nykstant, dviejų kaimų sutartinių giedotojų grupes galbūt teko sujungti į vieną. Kad Anykščių kraštas turėjo būti turtingas sutartinių, liudija ne tik Didžiulių dukros prisiminimai, bet ir vėlyvas sutartinės užrašymas, paskelbtas Daivos Račiūnaitės-Vyčiniienės knygoje *Sutartinių atlikimo tradicijos*: tai sutartinės „Ėjau rytelia“ variantas, fiksuotas 1983 m. Bebarzdžių k. (Anykščių raj.), praėjus 100 metų nuo S. Didžiulio ir A. Baranausko užrašytų sutartinių (Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 280).

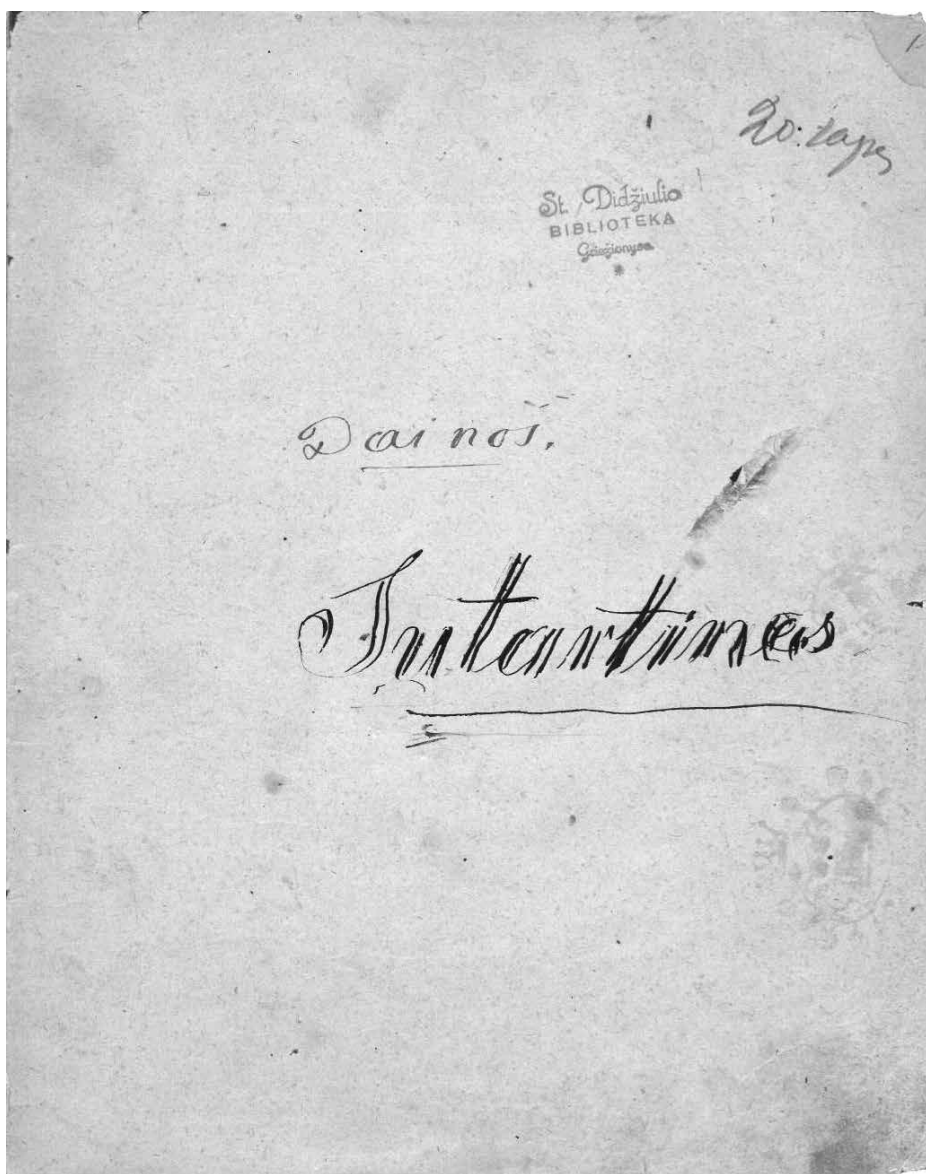
Iki Didžiulio rankraščio aptikimo buvo žinomos tik penkios anykštėniškos sutartinės. Tačiau džiugu, kad jos visos buvo užrašytos su melodijomis. Tai leidžia įsivaizduoti būdingus jų skambesio bruožus. Ir dabar, kai šis nedidelis pluoštelis papildė dar vienuolika sutartinių tekstų (kurių melodijas taip pat įmanoma atkurti), jau galima susidaryti aiškesnį vaizdą, kokia gi buvo Anykščių krašto sutartinių giedojimo tradicija. Tarp *Tautosakos darbuose* skelbiamų sutartinių nėra visai neregėtų, negirdėtų – panašių galima surasti Z. Slaviūno parengtame sutartinių tritomyje, tad jas galima pavadinti lokaliniais Rytų Aukštaitijai būdingų sutartinių variantais. S. Didžiuliui pagiedotos sutartinės artimiausios kupiškėniškių, iš dalies ir ukmergiškių, uteniškių sutartinėms. Tačiau kai kurios giesmės turi atitikmenų tolimesnėse vietovėse: sutartinės „Upui, karvelis“ variantas užrašytas Obeliuose (Rokiškio raj.), o sutartinei „Mart martele, mart rožele“ artimi pavyzdžiai užrašyti Zarasuose ir Rimšėje (Ignalinos raj). Tai rodytų, kad ir retesnės giesmės, kurių išliko vos keli variantai, seniau galėjo būti plačiau žinomos, o sutartinių klestėjimo laikais panašus repertuaras galėjo gyvuoti didesniame plote. Kalbant apie Anykščių krašto sutartinių atlikimo būdus, galima prisiminti gretimo rajono sutartinių atlikimo tradiciją: „Kupiškio apylinkėse neužrašyta nė viena dvejinė, keturinių – vos viena. Čia vyrauja trejinės, įvairūs trejinių atitartinių tipai“ (Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 149).

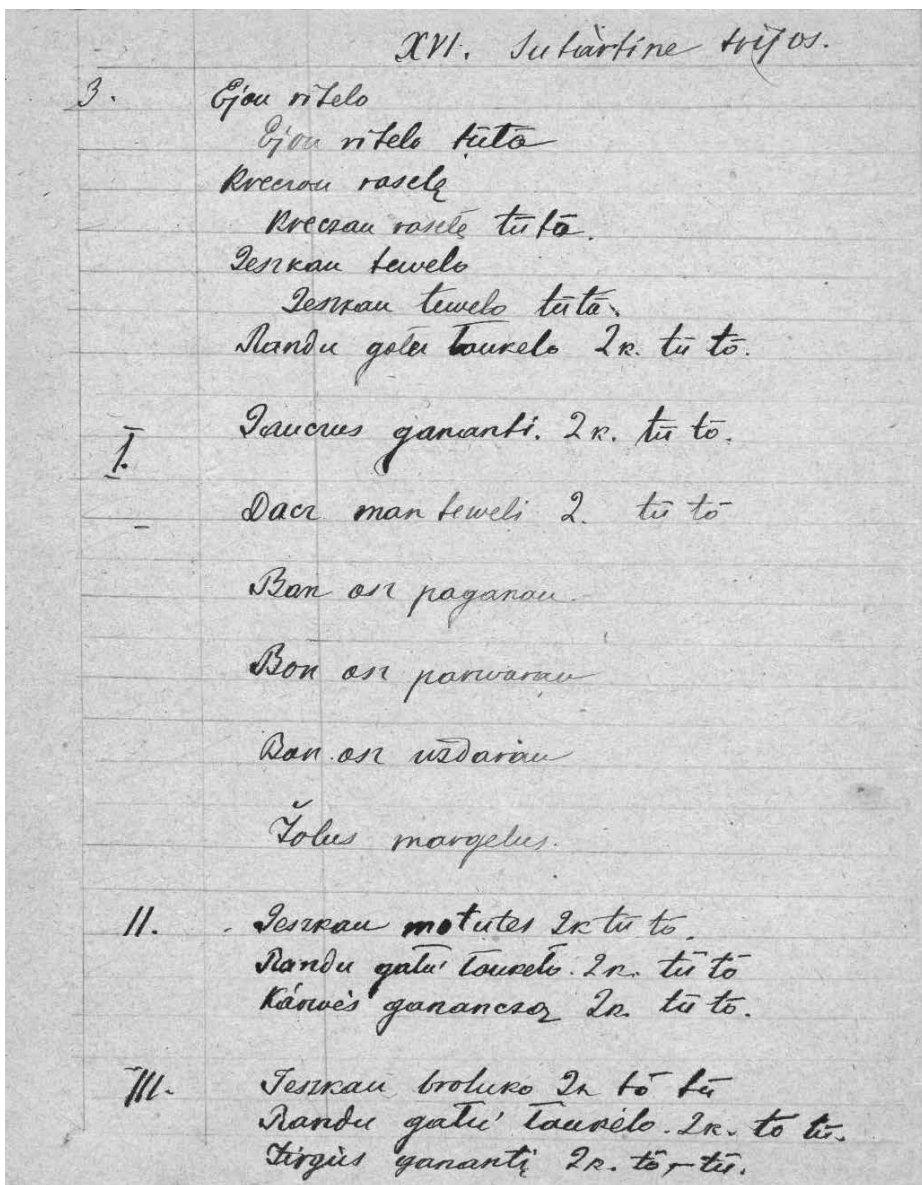
5 Aldona Didžiulytė-Kazanavičienė. „Mano motina (iš atsiminimų)“, in: Liudvika Didžiulienė-Žmona. *Atgajėlė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 327.

Beveik visos Didžiulio užrašytos sutartinės giedamos trijų giesmininkių, tik tai viena sutartinė „Eisme, sese“ užrašyta kaip keturinė (atlikėjų skaičių užrašytojas pažymėjo skaičiais 3 ir 4). Kaip ir kaimynystėje, trejinės buvo ne vien paprastos sektinės, bet giedotos ir išradingesniais būdais. Panašu, kad, užrašinėdamas sutartines, S. Didžiulis bendravo ne su viena atlikėja, o su visa grupe. Pirma išsiaiškindavo, kaip sutartinė pradėdama, kokie refrenai priduriami, koks jos atlikimo būdas, o tada klausydavosi gyvo atlikimo ir toliau rašydavo rinkėjos renkamus žodžius. Rankraštyje matomi taisymai leidžia manyti, kad, pagiedojus visą sutartinę, užrašytojas prašydavo pakartoti žodžius dar kartą. Greičiausiai pagrindinė giesmininkė improvizuodavo (kas būdinga sutartinių atlikimo tradicijai), vieną kartą sudėliodavo žodžius vienaip, o kitą kartą – jau kiek kitaip. Todėl atliekamą kūrinį paversti rašytiniu tekstu nebuvo lengva, kai kurios sutartinės ir liko užrašytos nepilnai.

Tikintis, kad skelbiamos sutartinės vėl suskambės šiuolaikinių tradicinės polifonijos atlikėjų lūpose, buvo kreiptasi į Anykščių kultūros centro folkloro ansamblio „Valaukis“ dalyvę Violetą Juciuvienę ir paprašyta pakomentuoti sutartinių tekstus. Pasak jos, sugrąžindamos S. Didžiulio užrašytas sutartines į gyvąją tradiciją, vyresnio amžiaus moterys šiandien jas turbūt giedotų tarmiškiau, nei užrašyta. Manytina, kad sutartinių giedotojoms pavyktų pritaikyti tekstams ir trūkstantis melodijas. Kadangi anykštėniškas ir aplink gyvavusias sutartines sieja panašūs atlikimo būdai, galima spėti, kad panaši buvusi ir jų ritminė bei melodinė sandara. Todėl nesamas publikuojamų sutartinių melodijas galima rekonstruoti, remiantis artimais Z. Slaviūno ir kitų spausdintais variantais.

Jeigu S. Didžiulio užrašytų sutartinių pluoštelis būtų aptiktas anksčiau, jis būtų gražiai papildęs akademinis leidinius. O dabar šis glaustai pristatytas rankraštis – lyg trūkstantis dėlionės detalė, pagaliau padėta į reikiamą vietą.

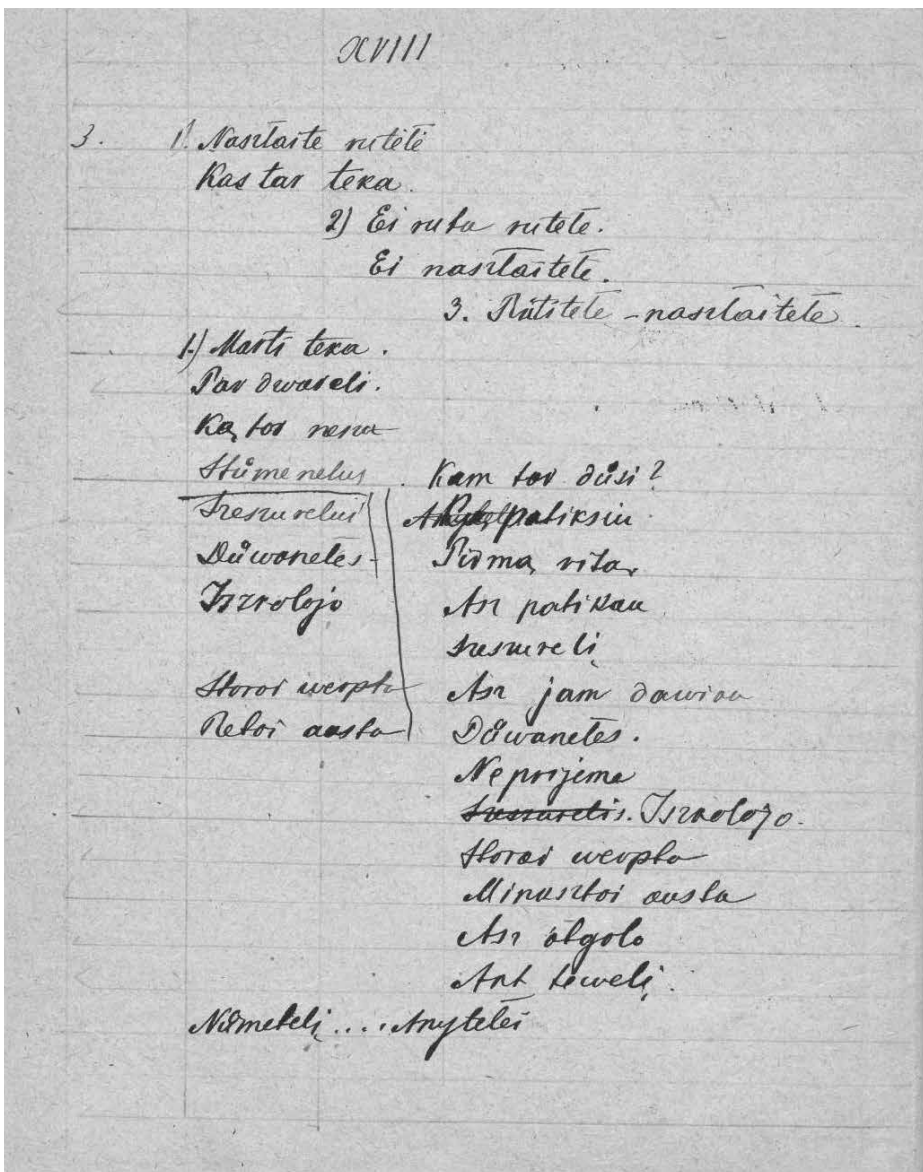
Ejau rytelio [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XVI. Sutartinės tekstas trijų šakų, antra ir trečia užrašytos sutrumpintai. Jos turbūt irgi buvo pradedamos „Ejau rytelio, ejau rytelio, tūto“, toliau, kaip ir pirmojoje šakoje, giedama „Dač man, motute“ arba „Dač man, broliukai“. Šiam tekstui galima pritaikyti kito anykštėniško varianto melodiją (Račiūnaitė-Vyčiniėnė 2000: 280). Sutartinės variantų užrašyta Taujėnuose (Ukmergės raj.), Kupiškėje (SIS I 323–328) ir kitur.

XVII Sutartinė trijų gėdama 12

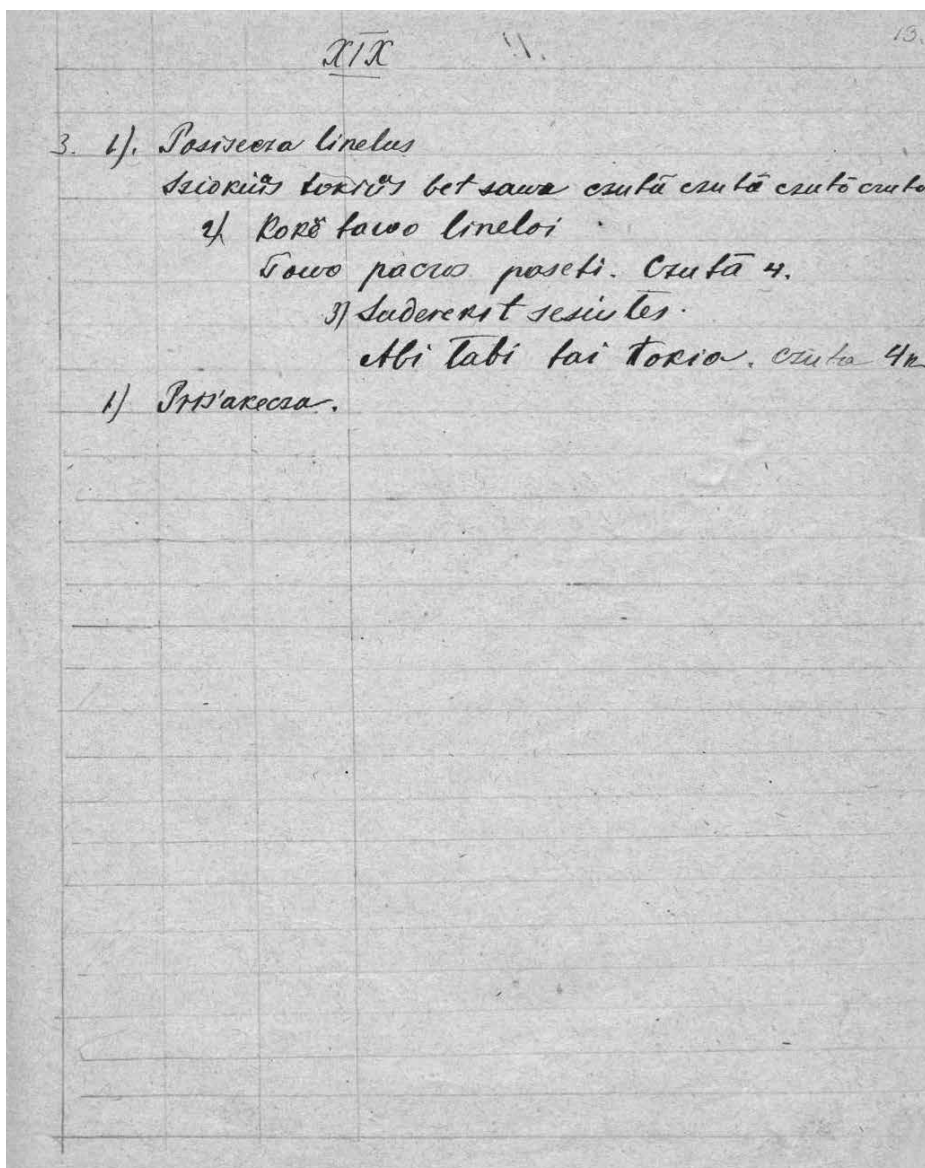
3). Ko palinko suitelis. Ar. Silute.
 Kai prisėdo sesintu 2.
 Tai palinko suitelis.
 Ataeina pūrsitelai.
 Meidami kalbejo
 Katra pūrsime sesintę.
 Katrai widus sūtelo.
 Katros gelsuos rasėlis
 Katros sraistas widdeloi
 Katros auersti kraitelai.
 Katros margos pūrstelės.
 Katros mestus teweloi.
 Katros žali margeloi.
 Toi ta pūrsime sesintę.

Ko palinko berielis
 Kai prisėdo eiseli.
 Tai palinko berielis
 Ataeina strelcukai
 Meidami kalbejo
 Katra srausme rūselę
 Katrai widų berielo.
 Katros gelsuos rōjeles
 Katros margos plūrsielės
 Toi ta srausime rūselę.

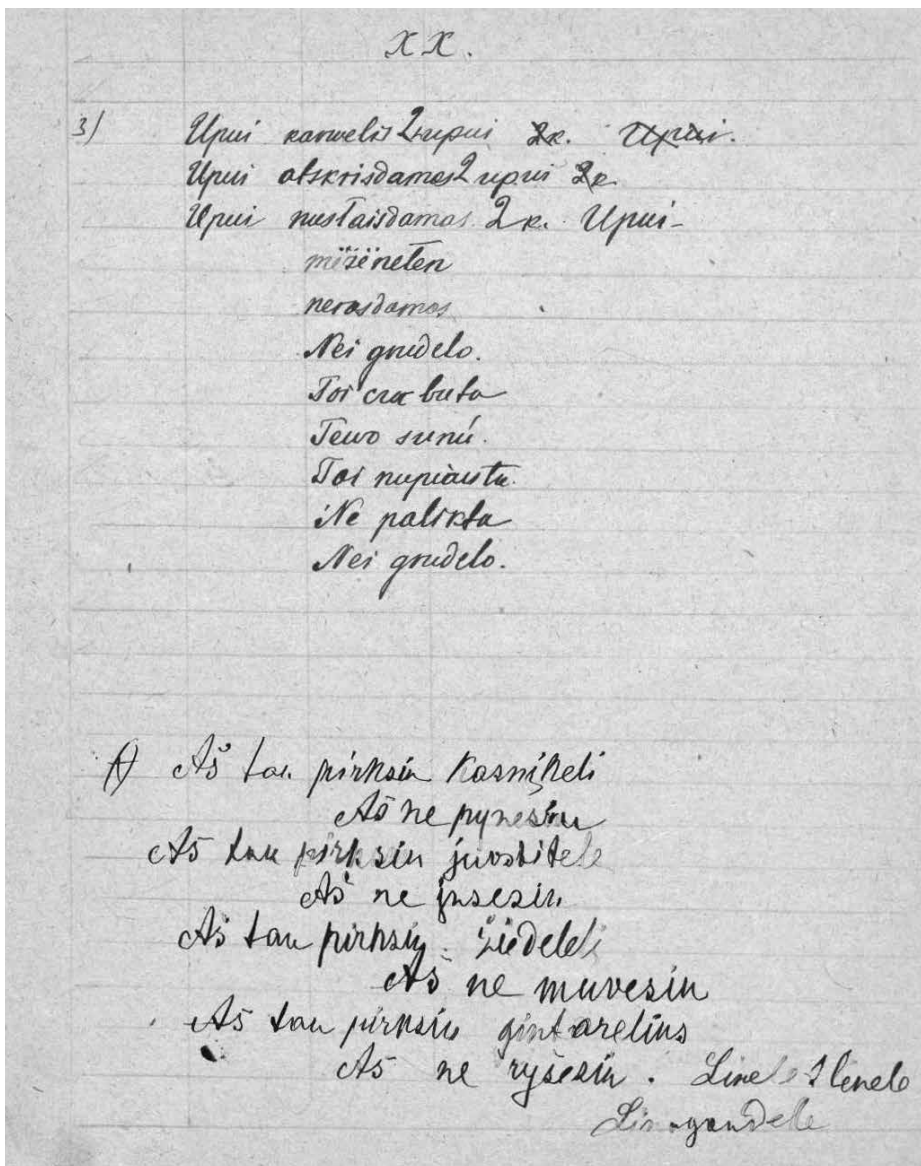
Ko palinko suolelis [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XVII. Panašios sutartinės užrašytos Deltuvoje, Vidiškiuose (Ukmergės raj.) (SIS II 801, 802), Tverėčiuje (Ignalinos raj.) (SIS II 521), Adutiškyje (Švenčionių raj.) (SIS II 522).

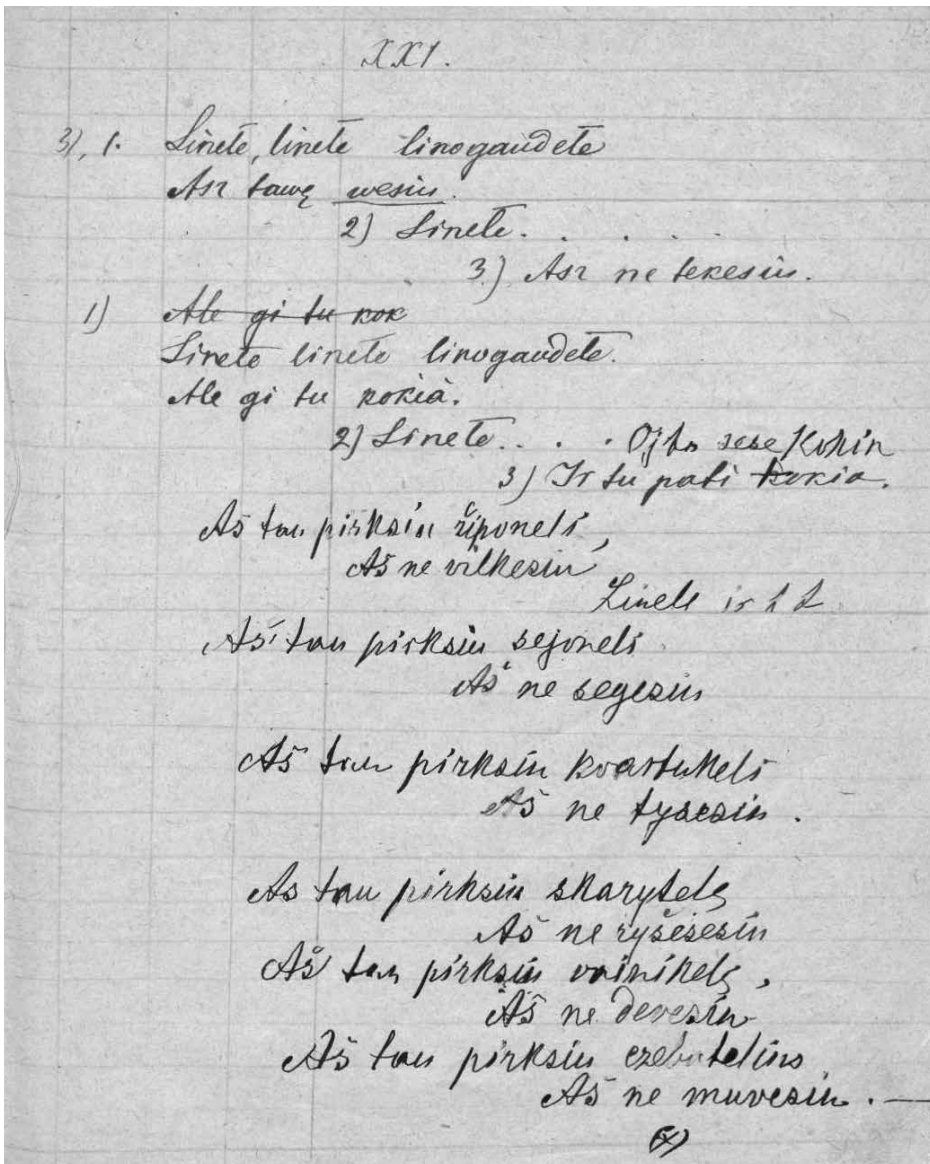
Našlaitė rūtėlė [trejinė su dviem pritariniais]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XVIII. Pirmoji giesmininkė renka tekstą, o antroji ir trečioji kartoja savo pritarinius. Sutartinės tekstas dviejų šakų. Antroji šaka užrašyta sutrumpintai, ji turėtų būti išgiedama taip pat, kaip ir pirmoji. Panašios sutartinės užrašytos Vidiškiuose (Ukmergės raj.) (SIS I 143), Kupiškyje (SIS II 857).

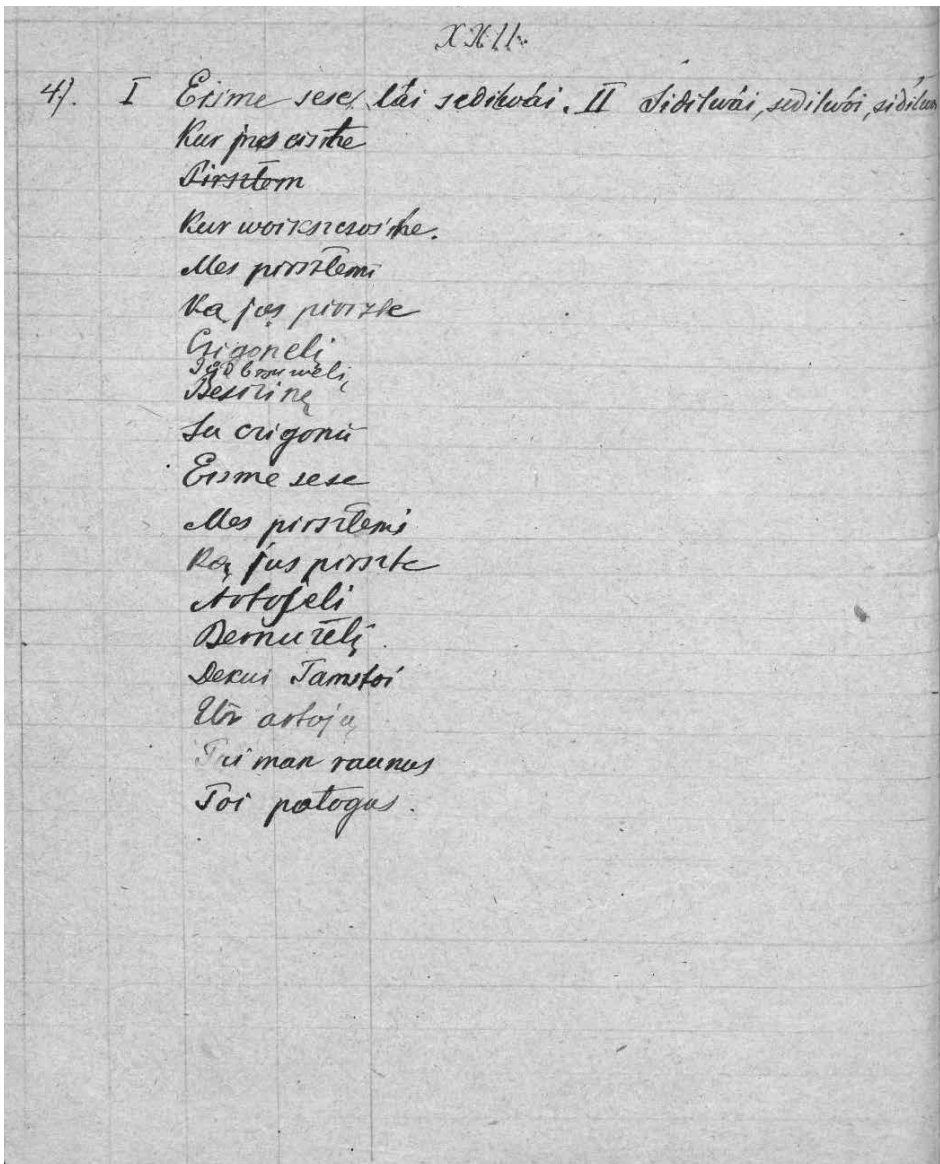
Pasisečia linelius [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94–45, Nr. XIX. Sutartinė užrašyta sutrumpintai. Panašioje Utenoje užrašytoje sutartinėje (SIS I 250b) išvardijama daugiau darbų: užauklėčia, nusiraučia, nušukuočia, pasimerkčia, pasikločia, susiimčia, išsiminčia, nusibraukčia, nušukuočia, susiverpčia, susiausčia. Trečioji giesmininkė darbų nemini, ji vis kartoja „Suderekit, sesiules, abi labi tai tokia.“

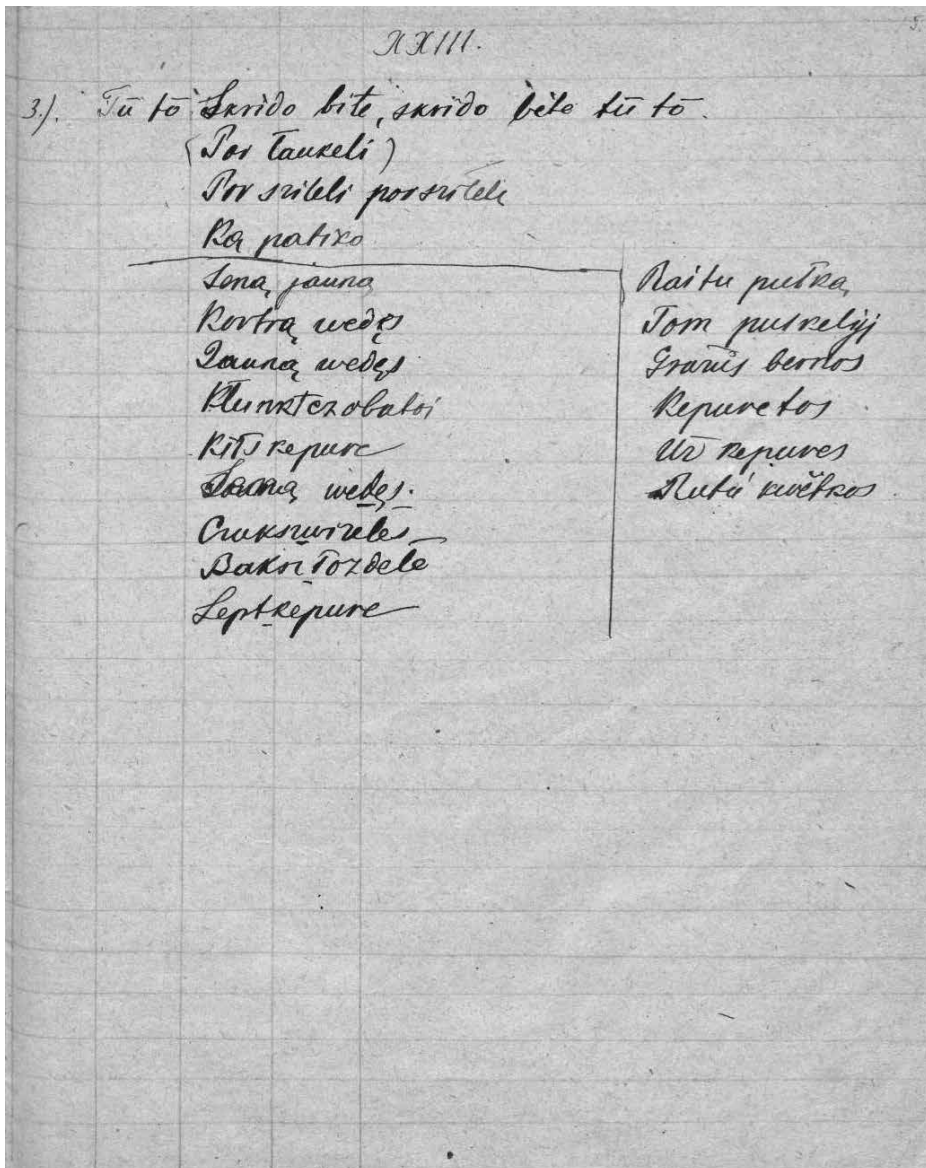
Upui, karvelis [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XX. Panaši sutartinė „Upavā karvelėlis“ užrašyta Obeliuose (Rokiškio raj.) (SIS I 101), jos melodija paskelbta rinkinyje *Aukštaičių melodijos* (AM 5). Remiantis Z. Slaviūno paskelbtu variantu, galima manyti, kad ir S. Didžiulio užrašyta sutartinė buvo pradedama „Upui, karve[lė]lis“, išlaikant vienodą skiemenų skaičių eilutėse. (Puslapio apačioje – kitos sutartinės teksto dalis.)

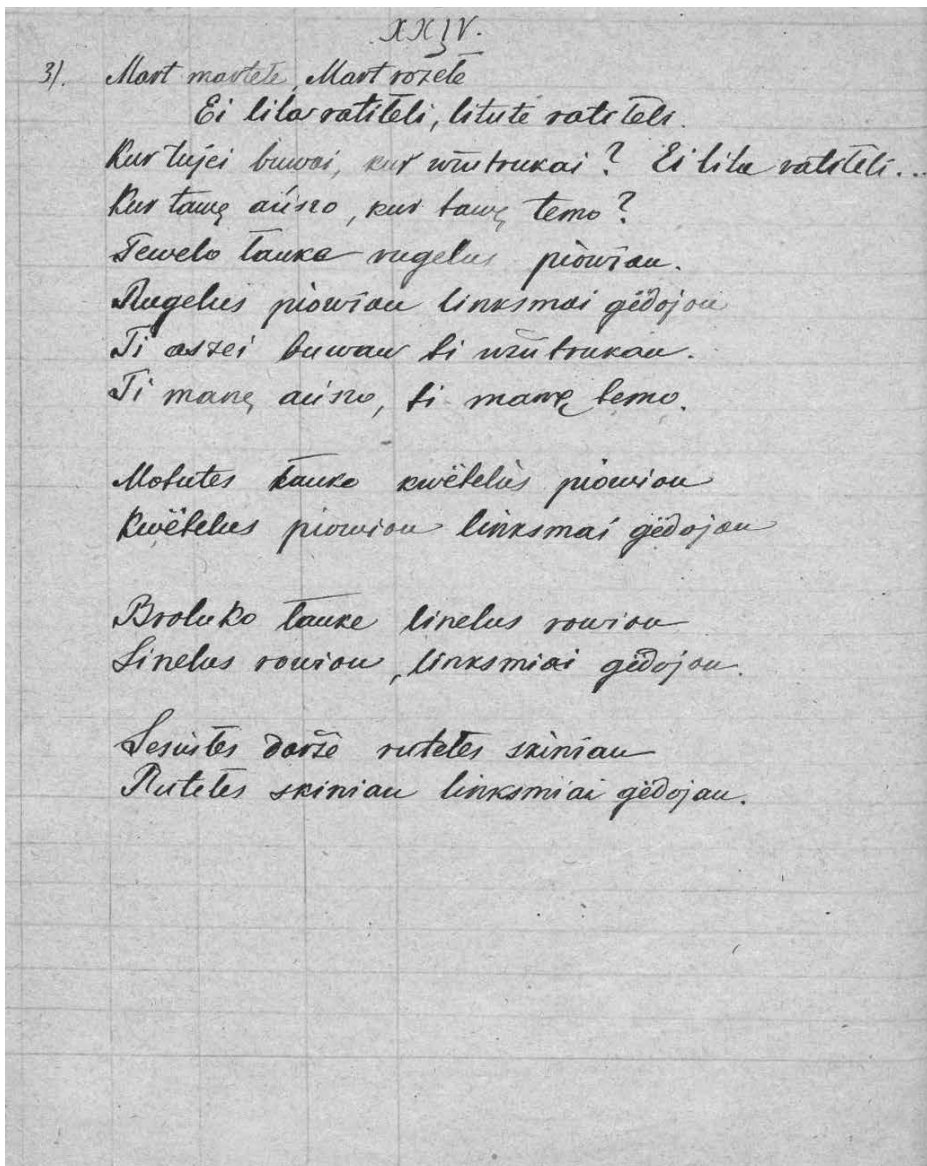
Linele linele, linogaudele [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XXI. Dvi giesmininkės gieda kanonu, siūlydamos įvairias dovanas, o trečia giesmininkė visą laiką joms atsakinėja. Panašios sutartinės užrašytos Rageliuose (Rokiškio raj.) (SIS I 223a), Kupiškėje (SIS I 425) ir kitur. (Sutartinės teksto tęsinys užrašytas ankstesniame rankraščio puslapyje.)

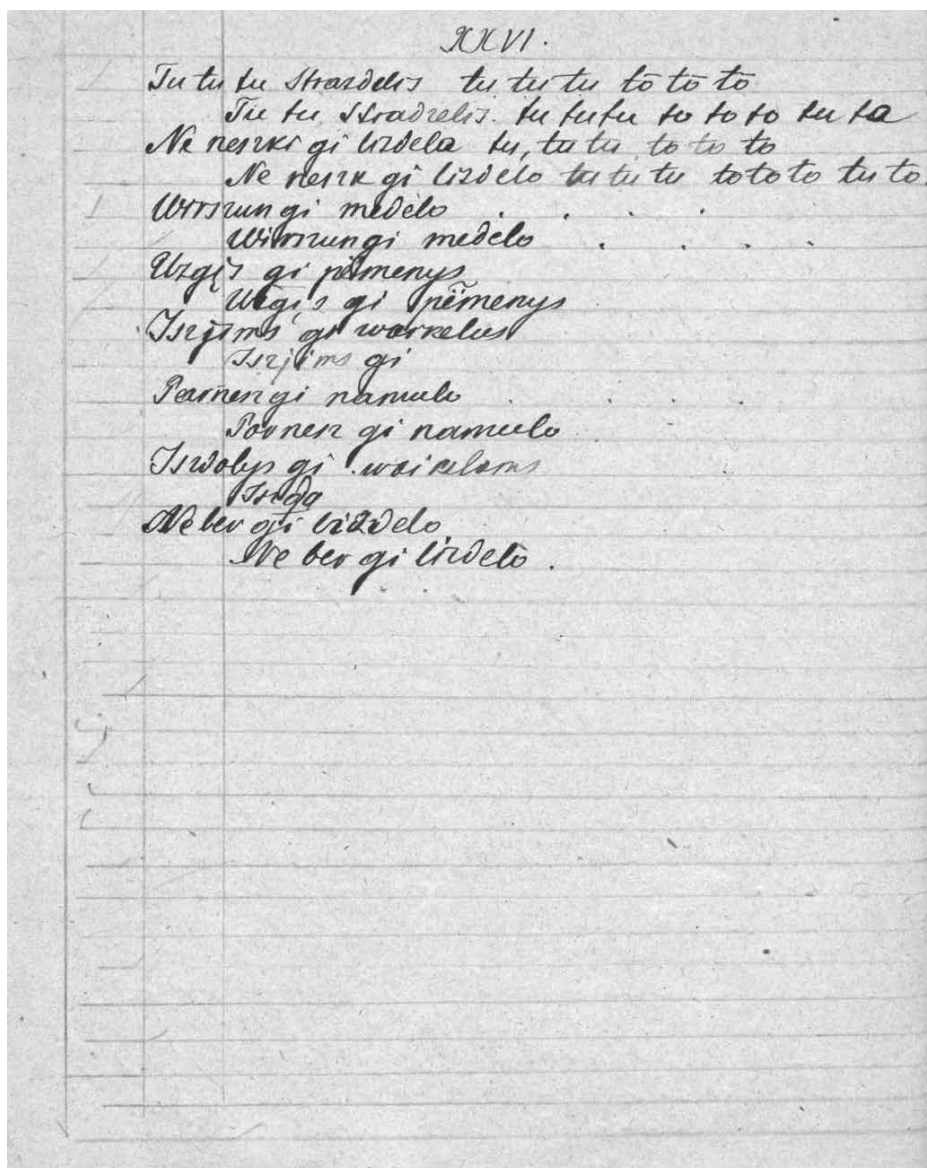
Eisme, sese, liai sedilvai [ketvirinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94–45, Nr. XXII. Panaši ketvirinė sutartinė užrašyta Kupiškyje (SIS III 1331), tačiau refrenas „sidilvai“ nežinomas, panašiai skambantys refrenai „sidivo“ ir „sidijo“ pridurti prie sutartinių „Bitutė siaudė“ (SIS II 875, 876).

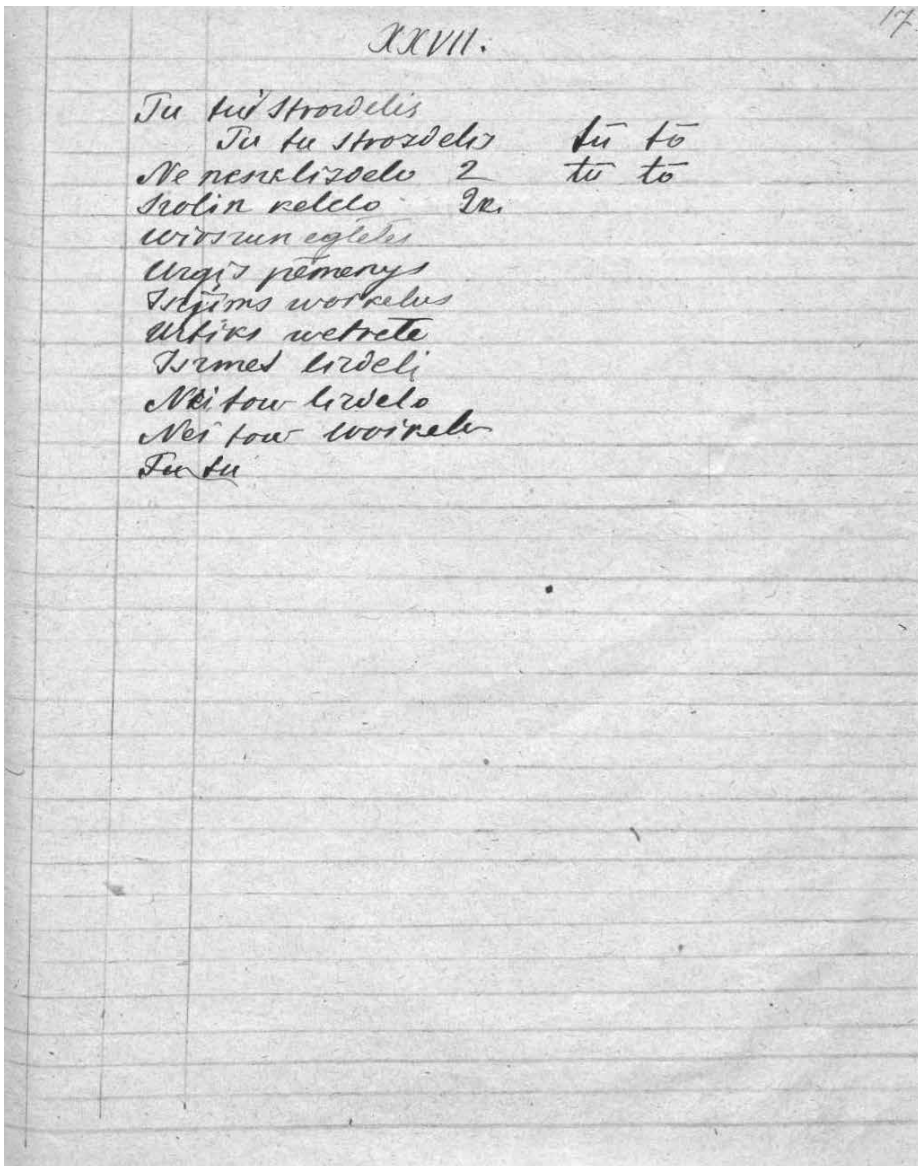
Tūto, skrido bite [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XXIII. Tekstas užrašytas nenuosekliai, tikriausiai pagrindinė giedotoja improvizavo, surinko žodžius tai vienaip, tai kitaip. Šiam tekstui būtų galima pritaikyti panašios sandaros kupiškėnų sutartinės melodiją (SIS III 1290a).

Mart martele, mart rožele [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XXIV. Sutartinė keturių šakų, tačiau visa užrašyta tik pirmoji (tėvulio) šaka, pagal kurią nesunkiai gali būti atkuriamas visas tekstas. Panašios sutartinės užrašytos Rimšėje (Ignalinos raj.) (SIS I 50), Zarasuose (SIS III 1320), Kriaunų apylinkėse (Rokiškio raj.) (AM 32).

Tu tu tu, strazdelis [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XXVI. Kiekviena eilutė kartojama, priduriant šešiaskiemėnį arba septynskiemėnį refreną. Panašios sandaros sutartinė užrašyta Kupiškėje (SIS II 614).

Tu tu, strazdelis [trejinė sutartinė]. LMAVB RS, F. 94-45, Nr. XXVII. Panaši sutartinė užrašyta Taujėnų valsčiuje (Ukmergės raj.) (SIS II 611) ir kitur.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Račiūnaitė-Vyčinienė Daiva 2000. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius: Kronta.

AM – *Aukštaičių melodijos*, parengė Laima Burkšaitienė ir Danutė Krištopaitė, Vilnius: Vaga, 1990.

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.

LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo fonoteka.

SIS – *Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, t. I–II, 1958; t. III, 1959, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla [elektroninės knygos versijos prieiga internete: www.sutartines.info].

Parengė, įvadą ir komentarus parašė *Austė Nakiene*